

A maskarás kikiáltó tehát mindenkit meghívott az esti bálra, amelyre így nagyon vegyes társaság gyűlt egybe, s amely a régi tűzoltóbálok jó hírnevén évről-évre egyre nagyobb csorbát ejtett. Ahogy Richter Mátyás írja, a bögömetetés is nagyon alpári lett; a tűzoltók közül mondott valaki rögtönzött beszédet, amely mindenféle pórias és illetlen kifejezések halmazából állt, s a hallgatóságban is visszatetszést keltett. A báli közönség viselkedése mindinkább átlépte a „tisztetség határait”, s ezen oknál fogva a tűzoltóbál kiszorult a Magyar Király Szállóból, és a Fehér Bárány Szállodában kapott tánchelyiséget. Itt már nem rendeztek bögömetetést, s mivel fokozódott az illem és erkölcs elleni kihágás, a vezetőség az 1900-as évek elején, felsőbb parancsra megszüntette a tűzoltók farsangi mulatságát.¹⁴

Richter Mátyás írásai az 1920-as évek végén és az 1930-as évek elején tudományos igénnyel, néprajzi látásmóddal elkészített dolgozatok. XIX. századi szemtanúkra hivatkozó részletes leírásai több ponton is kiegészítik a tűzoltók farsangi felvonulására és a bögömetetésre vonatkozó eddigi ismereteket, így máig forrásértékűek a néprajztudomány számára. Annak ellenére, hogy Richter Mátyás munkássága idején az országban még nem létezett etnográfus képzés, úgy vélem méltán nevezhető a gimnázium paptanára Székesfehérvár elfelejtett, s talán első etnográfusának.

Nagy Veronika

Fejér megye nemzetiségei

Fejér megye lakossága a török hódoltság 145 éve alatt elmenekült, elpusztult. A hadjáratok a középkori településszerkezetet feldúlták, szinte teljesen eltűntek az egykor virágzó magyar, kun és besenyő falvak. A kor viszonyainak megfelelően rendezett mezők, települési határok pusztasággá, füves sztyeppévé váltak.

Hódoltsági magyarok, balkáni népek

A XVII. sz. első harmadában, a hosszú háború után, mindössze 26 gyéren lakott települést találtak itt az összeírók. A kipusztult lakosság helyére balkáni népek költöztek. 1630–1650 között 22 új falut hoztak létre a délszláv népek, akik jórészt a török földesurak engedélyével telepedtek meg a Duna mellékén, és mintegy 1370 házban éltek. Voltak köztük szerb parasztok, transzhumáló pásztorok és dalmáciai és bosnyák katolikusok. Utóbbiak ferences szerzetesek vezetésével érkeztek Magyarországra, zárt közösséget alkotnak Ercsiben, Érden, Besnyőn, Ágsvégyháza környékén. Ez a délszláv népcsoport azonban nem tudott gyökeret verni ezen a vidéken, mert a török hadjáratok éppen úgy pusztították őket, mint a hódoltsági magyarságot. A török bécsi hadjárata, majd a felszabadító háborúk szinte megtizedelték ezeknek a falvaknak a lakosságát.

Belső migráció, Csernovics szerbjei

A vidék Székesfehérvár visszavételével (1688) megszabadult a töröktől, a háború azonban tovább folyt. Fejér megye az utánpótlási útvonalakba esett, így a háborús körülmények egyáltalán nem szűntek meg. Ennek ellenére bizonyos belső migrációról vannak adatok, amikor a királyi Magyarországról az elmenekült lakosság visszaszivárog a kelet-dunántúli falvakba. Székesfehérvárra veszprémi, győri, komáromi lakosokból jöttek olyanok, akiknek korábbi kötődéseik voltak a városhoz. 1703-ig szervezett telepítés nem indult a megye és a város falai közé, hiszen ekkor még nem volt létbiztonság. 1690–1696 között viszont a Csernovics vezette szerb családok közül mintegy 200 érkezett Fejér megyébe, akik a kiürült rác falvakat foglalták el. Az 1690-ben kapott szabadalomlevél alapján települtek le Székesfehérvárra is, a már meglévő rác közösség közé. A székesfehérvári újonnan letelepedett rácok Pécsre utaztak, ahol Lipót csá-

¹⁴ Richter Mátyás: A székesfehérvári tűzoltók farsangi felvonulása a múlt században. Székesfehérvári Napló, 1929. február 13. 2. old.

szárnak hűségüket tették. Ugyancsak telepedtek a városba a felszabadító háborúk alatt katonák, és maradtak itt török családok és gyermekek is.

A német betelepítés a megyébe és a városba szóróvándorlás volt. A várost az udvari kamara mintavárosnak képzelte el, ahol az osztrák abszolútizmus megvalósíthatja politikai koncepcióit. Így a telepítés engedélyezése során arra törekedtek, hogy ide csak katolikusok és németek jöjjenek. Ezt az álláspontot következetesen képviselte is a városi hatóság. A népesítési elgondolások között különös hangsúllyal szerepelt, hogy a városban kézművesek, kereskedők telepedjenek meg, és legyen ez a város a régió központja, ahol az árucseré is lebonyolódhat. A városi élet még 1688-ban kibontakozott. Azt követő évtizedben a német, magyar és szerb lakosság szinte egyenlő arányban volt jelen.

A németek letelepedése ugyancsak elkezdődött a XVII. század végén, azonban a családok (nagy nyomorúság folytán) sehol sem maradtak meg. A Rákóczi-szabadságharc idején a magyarság a kurucokat támogatta, de a szerb és a német lakosság labanc érzelmű volt. A küzdelmek a város körül folytak, így oda telepedési célból családok nem költöztek. Arról viszont vannak adatok, hogy uradalmakból jobbágyok szöktek meg, akik Székesfehérváron kerestek védelmet földesuraik túlkapásai ellen. A harcok elmúltával 50 szökött jobbágy tartózkodott a városban, akik a budai külvárosban, kunyhókban éltek.

A szervezett telepítés évtizedei

Székesfehérvár 1710-től tudta gyakorolni a szabad királyi jogokat, amiket még 1703-ban kapott az uralkodótól. A privilégiumlevél előírta, hogy a városban katolikus családok telepedhetnek meg, míg a szerbek megtűrt felekezeti elítélteként élhettek itt. A városba a XVIII. század folyamán valóban tömeges volt a letelepedés, de ez különbözött az uradalmak által szervezett akcióktól. A városba ugyanis egyedi elbírálás alapján engedte meg a tanács a betelepítést, míg az uradalmakba egyszerűen több család érkezett, akiket előzetesen megbíztak szerveztek és szerződéssel jöttek Fejér megyébe. Az uradalmak már kevésbé tudták érvényesíteni a bécsi intenciókat, így tiszta katolikus falvak telepítése nem sikerült. Ugyanis az etnikum és a vallás összekapcsolott fogalmak. A németek katolikusok, a nyugati szlovákok evangélikusok, a szerbek görögkeletiek. A munkaszerződésnél a vallás kevésbé volt meghatározó. Így jöttek létre a többetnikumú falvak, ahol magyarok, szerbek, németek, szlovákok éltek.

A megye etnikai képe a XVIII. sz. közepéig kialakult. Az ez utáni időkben csak számszerű változások mentek végbe közöttük. A későbbiek a meglévő falvakba, pusztákra települtek, új utcákat vagy falurészeket építettek maguknak. A németeket a csókakői és a Zichy uradalmak telepítették főzimmel, de jutott belőlük az Esterházy, a Batthyány, az Amadé, a Szapáry, a Cziráky, valamint a jezsuiták komáromi, a pálosok győri és a pesti rendházak falvainak is. A németek a megye északnyugati részén, a Kelet-Bakony, a Vértes, a Vértesalja, a Gerecse, a Velenicei-hegység, továbbá a Mezőföld Nagyláng-Adony tengelyben alkottak majdnem egységes tömböt. A balkáni népek új falvakat nem foglaltak el, a hódoltság idejében létező és akkor rácsfaluknak ismert helységeket éltek a XVIII. század közepén is. (Ezek a Duna mentén és a megye északkeleti részén találhatók.) A szlovákok a Váli-völgy és a Szent László-patak vonulatában, Bicskétől Adonyig alkottak egységes tömböt, de élnek belőlük másutt is, vegyes etnikumú falvakban. Az 1773. évi összeírás meglehetősen szemléletes képet nyújt a nemzetiségi lakosságról. A megye 5 mezővárosában és 68 falujában szinte valamennyiben találhatók nemzetiségi lakosok, de meghatározó a jelenlétük 25 helységben. (Németek 14, szlovákok 5, szerb-sokácok 6 faluban voltak többségben.) A mezővárosok közül csak Sárosd magyar lakosságú, Lovasberényben németek és zsidók, Mórton, Isztiméren németek, Adonyban pedig magyar német, szerb, szlovák lakosság volt. A nemzetiségi lakosság származási helyét elég pontosan meg tudjuk határozni. A németek Ausztriából, Bajorországból, Stájerországból, Württembergből és a Rajnavidékről érkeztek; a szlovákok a történelmi Magyarország felvidéki vármegyéit (Pozsony, Nyitra, Trencsén, Hont, Komárom és Esztergom) hagyták el. A balkáni népek Boszniából, Dalmáciából, a Balkán-félsziget keleti területeiről, a Szerémségből és Pozsega vármegyéből jöttek.

A cigányok jelenlétét a hódoltság korában érzékeljük. Ekkoriban katonai telepek mellett éltek: fegyverkovácsok, kocsikészítők, lópatkolók voltak. Állandó tartózkodási helyük nem volt, kóboroltak a hódoltság egyik területéről a másikra. Székesfehérváron a török kiűzése után ma-

radt egy csoport, ők a városkapun kívül éltek. 1690-ben a városi tanácsnak sikerült őket távozásra bírni, azaz hatóságilag távozásra kényszeríteni. A XVIII. sz. második harmadában tűntek fel ismét a megyében, mint kóborló népek, és jelenlétükkel a társadalom éppen konszolidáló folyamatát gyengítették. Az uralkodó ezt a nomadizáló népet letelepítésre akarta kényszeríteni, s a földesurakat kérte, hogy megélhetést biztosítsanak nekik, akár jobbágytelek vagy zsellérfundus juttatásával, akár kézműves iparuk folytatásához szükséges műhely helyiség kialakításával. Hatóságilag tilos volt lovat tartaniuk, mivel kocsijaikon egész vidékeket tudtak felkeresni, és a helyhez kötést ezzel semmissé tették volna. Kivették őket a vajdai felügyelet alól, és a falusi bírák fennhatósága alá helyezték őket. Állami gondozásba adták a 4-10 év közötti gyermekeiket, a lányokat pedig kötelező szolgálatra küldték. A gyermekeket iskolalátogatásra kötelezték, eltiltották a cigányruha viselését, és a helyi jobbágytság ruházatához kellett igazodniuk. 1785-ben a megye községekben 211 cigánycsaládot sikerült letelepedésre bírni, akik adófizetővé váltak, és ezeket újparasztnak nevezték. Ezek a családok a megye 62 helységében éltek, a legtöbb faluban csak 2-3 családdal, de a mezővárosokban vagy a nagyobb határral rendelkező falvakban 8-10 család is akadt belőlük. Ahol a társadalmi viszonyok a cigányságnak kedvezőek voltak, ott beolvadásuk is megtörtént a magyar, a szlovák, a szerb környezetbe. Utánpótlást viszont bőven kapott ez az etnikum a kóborló csoportokból, s ezek sorsát máig sem sikerült megoldani.

A zsidóság a Dunántúlon – így Fejér megyében is – a XVIII. sz. első harmadában érkezett, a III. Károly által is támogatott telepítési akció során. A zöm a rajnai, német zsidó-rezervoár lakója volt, de morvaországiai is keveredtek közéjük. Néhány nagybirtokos felismerte gazdasági szerepüket, és engedélyt adott, hogy az uradalmi központban letelepedjenek. Így jöttek létre Fejér megyében Lovasberény, Cece, Sárbogárd, Kajászószentpéter, Felcsút, Kápolnásnyék zsidó községei. A földesúri jogi védelem (a Schutzjud) megmaradásukat, és vándorkereskedői tevékenységüket a vármegyei és a városi tilalmak ellenére is garantálta. Az említett falvakon kívül a zsidóság diaszpórában élt, szinte minden faluban, mezővárosban, majorban, pusztán megtalálhatók voltak, sok esetben egy-egy családra izolálva éltek. Ők voltak a földesúri regálék bérlői, kocsmákban, mészárszékekben gyarapodtak. Kihhasználva a napóleoni háborúk konjunktúráját, befektették tőkéiket, megszállták a megye terménypiacait; a gabona-, élőállat-, bőr-, gyapjú- és borkereskedelem centrumait, felvásárolták a földesurak, a parasztek termékeit; őket nevezték Kornjudeneknek. A termék biztos megszerzése érdekében zöldhitel kötöttek. A székesfehérvári diaszpórában 1837-től tűntek fel, amikor a városi tanács a lovasberényi zsidó nagykereskedőknek engedélyezte a városba történő letelepedést. 1840-ig, a törvényhozás által adott engedélyezésig, 9 család kapott letelepedési engedélyt a városban. Az e célra alkotott városi státútum szerint erkölcsi bizonyítvánnyal, 600 ezer ezüst forint értékű vagyonnal kellett rendelkeznie, akit befogadtak a városba. Előírták még, hogy letelepedési taksájuk 400 ezüst forint, és nyilatkozatban kellett vállalniuk, hogy zsellérijogon élnek a városban, adót fizetnek a kereskedői tevékenység után, ingatlanulajdont nem szerezhetnek, lakás, ház, raktár, szántó, szőlőföld csakis bérlet útján kerülhet használatukba. Vállalniuk kellett, hogy csak nagykereskedelmi tevékenységet folytatnak, és nem kapnak engedélyt detail kereskedelemre. Az 1848. évi áprilisi törvények biztosították nekik a nemzeti egyenjogúsítást, ami tulajdonszerzéssel és szabad letelepedéssel járt. A tőkeerős családok városokba, dunai kikötőkbe (Rácalmás, Ercsi, Duna-entele), majd vasúti csomópontokra költöztek. 1848 után a feudális kori zsidótelepek kiürültek, a tőkeerős családok a városokban, az ipartelepeken, a pénzintézetekben vezető szerepet kaptak, és a tőkés fejlődés meghatározói lettek. Ugyanakkor a falvakban, a pusztákon 1944-ig a kezükben tartották a bolti kereskedelmet. Érvényesülésük a kapitalista világ minden területén lehetséges volt, de a történelmi örökség folytán a kereskedelem, a bankvilág, a holdingszféra, a szabad értelmiségi és menedzserpályák lettek sajátjaik.

A telepes családok zöme paraszt: a kézművesek, kereskedők Székesfehérvárra érkeztek. A parasztek a földesuraktól szabad esztendőket kaptak, s ezalatt felépítették házaikat, megszervezték a gazdálkodást, kialakították telkeiket, réjteiket. Amikor a német telepítés zöme zajlott (az örökösödési háború alatt), ők minden rendelkezésre álló fundust, telket elfoglaltak, így a később jövőknek csak nehéz munkával, irtással, mocsarak és belvizek lecsapolásával sikerült termőterületet szerezni. Erre az időre jellemző volt, hogy több német falu lakossága a zord természeti körülmények miatt elszökött, mivel jobb telepítési ajánlatokat kaptak. A vértessobriaiak 1755-ben Württembergből érkeztek, és 7–10 év szabad esztendőt kaptak. Minden gazdá-

nak kötelező volt 2 hold erdőt kiirtani, de voltak, akik ennél jóval többet dolgoztak. A bogláriak 15 év elteltével elszöktek a faluból. Bánsági ügynökök kedvezőbb szerződést ajánlottak nekik. A szökés éjszakáján az elhagyott házak elé karót ütöttek, melyhez a kapufélfát kötötték. Ezzel jelezték földesuruknak, hogy engedély nélkül távoztak. Néhány év múltán újabb német telepes csoport érkezett, akik keletbajorok voltak, és végleg ott maradtak a helységben, sőt további irtással szántókat és szőlőterületet szereztek maguknak. Elszökött az etyeki németek egy része is. Akik viszont maradtak, hamarosan meggazdagodtak, irtással szerzett szántóik és szőlőik szép jövedelemmel örvendeztették meg őket. A XVIII. sz. utolsó harmadában érkezett német telepesek már nem tudtak maguknak (irtás útján sem) termőterületet szerezni, így ők a zsellér-helyeket foglalták el. A csókakői uradalom viszont a gazdaság modernizálásába kezdett, különösen az állattenyésztés területén volt szükség olyan munkaerőre, amelyet a tehenészetekben, az ökörhizlalásnál, továbbá a növénytermesztés területén tudtak szakszerűen foglalkoztatni. A pillangósok elterjedése ezekben az évtizedekben ment végbe, de a sertés és a juhtenyésztés is fellendült. Voltak zsellércsaládok, akiket vadörnek, másokat vagy a fakitermelésnél, szénégetésnél, hamuzsír készítésénél alkalmaztak. Az árutermelő nagybirtok igényelte a specializált szakértelmet, és állattartó telepeire irányított zselléreket. Ezek jórészt németek voltak (Hatvanpusztán, Újbarokon). A német földművesek fejlettebb agrokultúrájukkal hatottak a megye többi népére, tőlük sajátították el a szénakészítést, az aratást, a takarodást, a szőlőművelést, a borkészítést korszerűbb technikai fogásait. Ők kezdték el a háromnyomásos gazdálkodást, az istállózó állattartást, ők termesztették a nagyobb területeken a burgonyát és a kukoricát. Azok a kezdeti sűrűlódások, melyek az etnikumok között megvoltak, néhány évtized alatt elmúltak. A hatóság is erélyesen lépett fel az etnikumközi viszályok, a felekezeti viillongások során. Még a XVIII. sz. elején Fehérváron német és magyar bírók ciklusonként váltották egymást, a belső tanácsban németek és magyarok azonos arányban vettek részt. A szerb lakosok között azonban nem találtunk olyat, aki tanácsnoki tisztséget viselt volna. A szerbség a fehérvári közélet perifériáján volt, céhtag vagy kereskedelmi társulati tagság sem járt nekik. 1793-ban a királyi biztosiak panaszolták el sérelmeiket. Ezek között a városi közéletből történő kirekesztettségük szerepelt súlyosabban. (A tanács a szerbség kérelmével nem akart foglalkozni, beadványaikra egyáltalán nem vagy késedelmesen válaszoltak, a polgárjogot megtagadták tőlük, nem vették fel őket a céhekbe.) A szerbek a városrészükben 47 házban éltek, s valamennyien görögkeleti vallásúak voltak. Ebben az évben kaptak saját iskolát, amit a város tartott fenn és hozzájárult a tanító fizetéséhez. A szerbek magukat az illír nemzet tagjainak mondták, de a városi tanács is így nevezte őket. A szerbek elzárása a városi közügyektől izoláltságukat erősítette, a magyarságba történő integrálásuknak ekkor még nem volt jele. Kulturális vonatkozásban sem kötődtek a városhoz, s pópájukon keresztül a budai szerbekkel tartottak kapcsolatot.

A vallás a többi nemzetiség számára is fontos tényező. A protestáns magyar falvakban az egyházi előjáróság azonos a falu politikai vezetőivel. Hasonló a helyzet a szerbek, a szlovákok körében is. Az uradalmak is felismerték a falvaknak ezt a szervezetét, és az „egysorsú és állapotú” falvakról azt tartották, hogy azokkal a legnehezebb a kapcsolatot tartaniok, mert egységesen tudnak fellépni bizonyos földesúri követelésekkel szemben. Ezekben a falvakban védelmezték a földközösség intézményét, mivel annak előnyeit a telkes, a zsellér is élvezte.

Ugyancsak erősítette az egysorsú falu a maga autonómiáját, s a szabad bíró és esküdttválasztás megtartásáért harcolt. Az uradalmak számára a többetnikumú, többvallású falvak voltak az előnyösebbek, mert egységes akarataikat és törekvésüket a katolikus valláson keresztül meg tudták törni.

Asszimiláció folyamata

Fejér megye példa arra, hogy a beolvadás természetes társadalmi folyamat, melynek gyorsítása nem állt az uralkodó körök érdekében. Nemzetiségi iskolák, anyanyelven prédikáló papok a polgári rendszer 100 éve alatt mindvégig akadálytalanul működtek. Az állami élet, a gazdasági kapcsolatok kényszere vitte rá az etnikumokat identitásuk feladására, a magyar nemzeti eszméhez történő közelítésre. Segítették az asszimilációt a vegyes házasságok is, amelyek legtöbb esetben a gazdasági viszonyokból fakadó vándoráramlás következményei voltak. A nemzetiségi lakosságot a magyar kulturális örökség megismerése és átültetése az ifjú nemzedékbe is közelítette a magyarsághoz. Ezzel ugyanis az idegen népek megnyerésének egyik alapvető feltételéhez, az érzelmi kötődéshez sikerült támaszt nyerni. Székesfehérvár német népessége az

elsők között ismerte fel, hogy a reformkor eszméiben saját gazdasági, társadalmi érvényesülése is rejlik. A városi polgárság – lévén nagy százalékban német – a hazai ipar és kereskedelem felvirágoztatásáért indított küzdelem részese volt. Ezen a réven különítették el magukat a birodalmi németsegtől, magukat *fehértvári németnek* nevezve.

A falusi földművelő lakosság körében az asszimiláció egyik feltétele az volt, hogy az izoláltan élő lakosok közel kerüljenek a magyarsághoz, s ahhoz az államhoz, amelynek hatalma alatt élnek. Ehhez azonban szükséges volt olyan közös ideológia, amely sajátja volt a magyar államnak, de ugyanezt vallhatta a német nemzetiség is. Ezt a közös eszmei alapot a katolikus egyház szolgáltatta. Köztudott, hogy Fejér megye lakossága a XVIII. század elején protestáns. A rekatolizáció a töröktől visszakerült részekben a század első felében zajlott. Mindenütt létrehozták a plébániákat. A rekatolizáció sikerét jelezte, hogy 1777-ben megalakult a székesfehérvári egyházmegye, amely ezután a nemzetiségi területek asszimilálásában kiemelkedő szerepet vállalt. A katolikus egyházi eszményképek jórészt a magyar szentek voltak. A fehérvári székesegyházat Szent Istvánról nevezték el, de kultusza volt a megyében Szent Imrénék, Szent Erzsébetnek. Ennél is nyomatékosabb volt a Regnum Marianum eszméjének a behatolása a magyar és a német katolikus lakosság körébe. Ez az eszmevilág a két népet vallási alapon közös nevezőre hozta, és mindkettőt sikerült az államhatalomhoz integrálni. Mivel a katolikus vallás egyben államvallás is volt, e tanításokból kisugárzó korszellem ezt az egykor idegen népelemet – éppúgy, mint a XVIII. század folyamán a volt protestáns magyarságot – fel tudta sorakoztatni a magyar államérdekek támogatására. A Regnum Marianum terjesztői – a világi papság és a szerzetesrendek – az állameszme szolgálatát igen eredményesen végezték, s sikerült is nekik az eszmei egységet az egykor szembenálló népek között megteremteni.

A katolikus egyháznak sikerült a magyarság mellett a nemzetiségi lakosoknak azokat a részeit is lojalissá tenni, amelyekre befolyása volt. Ez az oka annak, hogy a katolikus délszlávok, a szlovákok asszimilációja már a XIX. század első felében megindult, és egy fázissal megelőzte az ortodox felekezet beolvadási folyamatát.

Meg kell állapítanunk azonban, hogy a beolvadási folyamat a XIX. század közepéig a nemzetiségi lakosság nagy tömegeit nem érintette, így az a tőkés fejlődés 100 éves időtartama alatt is folytatódott.

A nemzetiségek között a XIX–XX. században is a németek száma volt a legnagyobb, így természetesnek kell venni, hogy nekik maradt meg a legnagyobb nyelvi szigeteik századunk elejére is. Erre az időre azonban eltűnnek a szlovákok. Ők ugyanis nem alkottak többséget egyetlen helységben sem, így a környezet könnyebben asszimilálta őket. Többségük magyarrá vált, de a német közegekben élők németek lettek. Ez Mórón és Adonyban figyelhető meg.

Volt ellentétes tendencia is. Az asszimilációs folyamatból kimaradt rétegek további elkülönültsége a társadalmi fejlődésből való önkéntes száműzetést jelentette. Az elzárkózás a maradiság konzerválását hozta magával. A német nemzetiségnek ebben az időben már nincs jelentős értelmisége. Az erre a szintre kiemelkedők ugyanis asszimilálódtak új környezetükhöz, s főleg magyarokká tettek. A tőkés fejlődés kibontakozásának évtizedeiben már nem voltak elegendők a falusi lakosság körében sem a tanító és a pap által nyújtott ismeretek. Ahol erre az álláspontra helyezkedtek, ott az maradiságot, elzárkózást hozott magával. Nem voltak kulturális intézményeik sem, ahol bizonyos művelődési lehetőségek kielégítésére alkalom adódott volna. Így saját kultúrájuk elől is elzártnak éltek. Kevesen vettek részt a német nyelvű felsőbbfokú oktatásban. A német nyelvű kulturális lapok szerkesztése ezekben az évtizedekben került át a német nyelvű zsidóság kezébe. A zsidóság politikai állásfoglalása a reformkor liberális szellemiségéhez kapcsolódott, amely a sajtón keresztül a német nemzetiséget a magyar asszimiláció felé orientálta.

Farkas Gábor

Források: A Dunántúl településtörténete I–V. k. (1976–1982); I. k.: *Ruzsás Lajos*: A Dunántúl társadalmi fejlődésének fő vonásai 1686–1767. 7–21. old.; Uo. *Muzsnai Lászlóné*: A soknemzetiségű Dunántúl kialakulása 1686–1773. 127–149. old.; Uo. *Kállay István*: Német betelepülők Székesfehérvárott 180–186. old.; Uo. *Farkas Gábor*: A német lakosság betelepítésének kérdései Fejér megyében 166–178. old.; Uo. *Jenei Károly*: A délszláv betelepülés előzményei és folyamata Fejér megyében 187–198. old.; II. k.: *Heiczinger János*: A cigány lakosság életviszonyai Fejér megyében a 18. sz.-ban 273–290. old.; Uo. *Farkas Gábor*: Fejér megye német lakossága 1768–1848. 259–272. old.; Uo. *Kállay István*: Székesfehérvár város német és szerb lakosságának asszimilációs folyamata 1773–1848. 251–258. old.